

Breda Pogorelec

KAJ STORITI?

Da bo moje stališče že na začetku povsem jasno; zvrstnostno razviti in vse panoge sodobnega življenja obvladujoči (knjižni) jezik nas tudi danes ne le določa, ampak dejansko upravičuje kot narod v svobodi in samostojnosti. Boj za jezikovno svobodo Slovencev je bil v večjem delu slovenskega prostora z ustanovitvijo in mednarodnim priznanjem samostojne države Slovenije končan. Pomen lastnega jezika za sodobno življenje slovenskega naroda zdaj ni prav nič drugačen; še večji je, saj so šele zdaj ustvarjeni vsi pogoji za svobodno rabo slovenščine v vseh položajih javnega življenja.

Ta nova dejstva pa narekujejo spremembo v naših pogledih na jezik in v ravnanju: ko jezik ni več povzdignjen med simbole boja za svobodo in zaradi tega ni več nekaj kakor posvečenega, ampak je predvsem sporočanjsko izrazilo naših misli, videnja sveta in izkušenj ter zakladnica narodovega duha, je nujno, na novo premeriti naša gledišča in postaviti nova vrednostna merila. Prav zaradi privzdignjenosti, celo »svetosti«, se je v preteklosti pri nas razvilo posebno, kar dogmatsko pojmovanje tako imenovane jezikovne *pravilnosti*, in to nikakor ne zgolj samoumevne *pravilnosti* glede na pravilnost oblik, skladnje ali glasovja, besedišča. Knjižni jezik ima svojo normo, in ta ni pri nobenem jeziku povsem odprta; prav tako ima vsaka doba svoj način izražanja, pa nam pirmerjava besedil in jezikovnih predpisov kaže, kako se je skozi čas pojmovanje jezikovno *pravilnega* spreminjalo. Ker pa novi pogledi nikdar ne pritegnejo vseh rodov in ker daje temeljno jezikovno vzgojo za vse življenje osnovno in kvečjemu še srednje šolstvo, je še danes mogoče slišati očitek *Kako grdo govoriš, govori vendar lepo*, če kdo govori v narečju, kadar bi bil bolj primeren knjižni govor. (Najbrž je nepotrebno pripominjati, da so ti ostanki neke pretekle vzgoje živ dokaz, kako se je v zvezi s knjižnim jezikom razraščala frustracija. Kajti nasledek take vzgoje ni bila višja knjižnojezikovna kultura, temveč strah: marsikdo se še danes boji pisno in govorno izražati, nastopati, strah ga je, da ne bi naredil napake, ne toliko vsebinske, v veliko večji meri jezikovne; glede svojega obyladovanja jezika je bodisi negotov ali pa ga jezikovna kultura sploh ne skrbi.) – Drugačni pogledi na jezik se zadnja desetletja tudi pri nas širijo spričo spoznanj sodobne znanosti, ne le vede o jeziku in književnosti, ampak tudi vseh drugih sorodnih ved, ki se ukvarjajo z jezikovnim sporočanjem kot najvišjo obliko človekove družbene dejavnosti; na drugi strani se je skoraj sočasno odprla besedna umetnost, posebej opazno dramska – velik delež pri spremembah pogledov pa ima tudi prevajanje. Pomenljiva novost v razvoju pogledov na jezik v 20. stoletju je razumevanje in razlaganje jezika predvsem v njegovi sporočanjski vlogi; sporočanje

kot miselno izražanje se pojmuje kot najvišja oblika družbenega delovanja. V takem okviru mora biti pomen jezikovnih znamenj, ki so urejeno povezana v sestavi, ne le formalno predstavljen, temveč tudi razložen glede na udejanjanje v besedilih. Z vsem tem se je spremenilo merilo jezikovne *pravilnosti*; *nepravilna* je samo jezikovna napaka, kakor napačna oblika sklona (na primer v *njemu*), nedoločne oblike pridevnika (*ta nesrečen človek*) namesto določne, prekrški zoper ustaljen pravopisni dogovor (posebej glede velike začetnice) in podobno. Besedje je lahko samo *ustrezno* ali *neustrezno*, to velja tudi za kulturne tujke: četudi so odveč, kadar se je ustalila dobra slovenska ustreznica zanje, je njihova raba stvar izbire in ne predpis. Zlasti pri posvajanju tujega pa je treba prisluhniti pomenskim razsežnostim domačega jezika: te se s tujimi na srečo pogosto ne ujemajo, ampak tudi tuje se ne z našimi. Zato se ob tujih poimenovanjih pogosto zbuja vtis, da z domačo besedo tujega pomena ne moremo ujeti; tako mislijo zlasti tisti, ki tuj jezik obvladajo le približno, pa tudi v domačem kulturnem jeziku se težko izrazijo; ti tudi svojo jezikovno nemoč (s tem blagim izrazom prevajam mnogo močnejšo oznako...) pogosto pripisujejo jeziku, ne pa svojemu neznanju in izrazni nesposobnosti. Res pa je, da so domači pomeni bolj razvidni, brez magične nejasnosti tuje pomenske meglice. Toda obsojati izbor mednarodne tujke v strokovnih besedilih kot *napačno*, je danes poseg v pravico svobodne izbire in v nekem smislu kaže ob tem priklicati v spomin znano Prešernovo stališče iz Nove pisarije nasproti vsiljivemu purizmu (čistilstvu) Kopitarjevega kroga. A o tem še kasneje.

Poleg osnovne vloge miselnega izrazila vseh področij, s katerimi ne le obvladujemo svoj svet, ampak tudi posvajamo tuje znanje in ga prilagajamo lastni misli, ohranja jezik tudi v novih razmerah svojo vzporedno vlogo *simbola*, ki zaznamuje slovenski narodni prostor. Da je prav ta simbolna vloga izjemno pomembna, je dobro videti v deželah, kjer priznana ali nepriznana živi slovenska manjšina. Odsotnost krajevnih in drugih napisov v slovenščini pomeni primanjkljaj obvestila, da živi v teh krajih ali javnih ustanovah, trgovinah tudi slovenski jezik, tako za tuje kakor za domačine, kakor je ugotovila raziskava. In ta primanjkljaj seveda pomaga počiti dejansko podobo jezikovnih razmerij pri nas. Na to vlogo znaka smo navadno pozorni, kadar se zgodi kaj zelo napačnega: če na primer v zamejstvu ne dovolijo slovenskih napisov ali jih skrunijo, pa tudi če se nam zaradi tujih napisov spreminja naša samostojnost v slab posnetek tuje imenitosti, kakor se nam dogaja v naših mestih, pa tudi na podeželju. Še pravkar smo negodovali nad nezaslišanostjo napisov in letakov v srbohrvaščini, danes pa ne moremo razumeti tistih, ki jih pri napisu, ko ga postavlja, zanima samo tako imenovana Evropa, ne vedo pa, da s svojo reklamo ta košček Evrope s svojim jezikom označujejo sami. In da s tujimi napisi, reklamami, obvestili ob zapostavljanju slovenskega podobno taji slovenski značaj naše pokrajine in naših mest, kakor ga tajijo pri izvoznih izdelkih, kadar jih opremljajo s tujimi napisi in zatajijo poreklo izdelka, namesto da bi postalo poreklo zaščitna znamka. Taki pojavi kažejo na drugo neustrezno skrajnost v naših razmerjih do jezika: slovenski jezik kakor da je neprimeren v tej obliki, kakor da nima nobene vloge – in je povsem vseeno, kateri jezik kdo odbere za svoje sporočilo. Res naj bi veljala svoboda izbire, toda ta svoboda je vendarle pri jezikovnih skupnostih navadno omejena s samoumevnimi jezikovnimi navadami, pač glede na vlogo, ki jo ima izbira jezika ali njegove zvrsti ob posameznih vrstah sporočil.

Izbojevani bivanjski položaj namreč ni ukinil številnih priložnosti, ko je treba jezik v vsej raznovrstnosti njegovih vlog spoštljivo uveljavljati kot našo samoumevno lastnost in tudi s tem odvracati zunanje in notranje pritiske na skupnosti, ki navadno najprej delujejo na jezik in prihajajo zaradi različnih interesov in ciljev bodisi od

bližnjih sosedov ali kar iz sveta, ki se danes največ sporazumeva v angleščini. V stiku jezikov je stalen boj za prevlado, za prestiž in kadar narodna/jezikovna skupnost ni številna, kakor je to v našem primeru, se zgodi, da vsaj nekateri pritiskom podležejo. Pritiski na jezik, na istovetnost, omalovaževanja in poniževanje majhnosti imajo včasih za posledico dvom v lastno vrednost in predajo: saj se slovenščina ne spleča, ni dovolj imenitna in še kaj podobnega. (Pred nekaj leti sem začudena poslušala v televizijskem zapisu Lojzeta Kosa iz avstrijske Koroške moža, ki je govoril dober slovenski pogovorni jezik, priznaval pa se je k *vindišarjem* in dejal, da se slovensko govoriti pač ne spleča, češ kdo te bo pa razumel ... – zato da se je zase in za družino odločil, da 'prestopi v nemški svet ...') Čeprav je raba slovenskega jezika v Sloveniji ustavno določena, čeprav za zdaj še ni natančneje razložena v zakonskih določilih (za to bi kazalo poskrbeti), se posameznik prav tako kot v časih boja za pravice notranje odloča: za svoj jezik in z njim identiteto, ki jo ta jezik najprej označuje (neslovensko govoreči Slovenci so izjema, ki vloge slovenskega jezika v narodovem življenju ne morejo zmanjšati) – ali za prilagoditev in utopitev v večji jezikovni skupnosti in najpозnejše v nekaj rodovih za izgubo lastne identitete. Spoznanje je mogoče postaviti tudi v nasprotni smeri: načelno vztrajanje pri identiteti ima navadno za posledico tudi izbiro in gojitev slovenskega jezika kot prvega jezika. Pred tako odločitve so najprej postavljeni izseljenci, kadar posamično ali v skupinah odhajajo v tujino. Za narodnost in jezik se odločajo zamejci, načelno in vsak dan znova, vztrajanje pri slovenskem jeziku je zanje toliko bolj naporno, kolikor si morajo sami širiti govorne priložnosti v slovenščini in se obenem bojevati za pravice in priznanje jezika. – Opuščanje slovenskega jezika na posameznih odsekih funkcioniranja v normalnih razmerah pa je nekaj podobnega, kakor da bi si zdrav človek namesto zdravja rajši izbral invalidnost. Ožitev jezikovne rabe na posameznih področjih namreč po svoje prizadeva ves jezik. (Dober zgled za to je na primer dejstvo, da je kljub slovarjem in določbam o rabi slovenskega jezika dolgo trajalo, da so vsaj malo odpravili posledice srbo-hrvaškega jezika v vojski: moški del prebivalstva je imel/še ima na tem področju v slovenščini jezikovni primanjkljaj in pojasnjuje vojaška dejstva s prevzetimi tujimi izrazi; ženskam je področje navadno tuje.) Pri večini je verjetno, da pride pri zamenjavi jezikov (od rodnega k tujemu) zaradi poznejše naučenosti in zaradi nujnega primanjkljaja v okolju do manjše jezikove ustvarjalnosti (mobilnosti) v tujem jeziku, pri nekaterih prihaja zaradi tega do zavor v izražanju misli v vsakem jeziku; poznamo primere, ko ta primanjkljaj sposobnosti za jezikovno preoblikovanje misli (performance) vpliva na vsakršno ravnanje, sklepanje in odločanje.

Razlog za urednikovo vprašanje *Koliko nas (jezik) še določa*, je verjetno pojav nerazumljive jezikovne prakse v času, ko preplavljajo naše življenje parole o nujnem *odpiranju v svet*, o nekakšni izsanjeni *Evropi*, ne nazadnje pa o odrešujoči moči *tujega* kapitala, ki je bil že navzoč v tem prostoru pred drugo vojno in ki je začel v nekaterih primerih pri nas danes narekovati ne le finančne, ampak tudi jezikovne pogoje svojega učinkovanja v slovenskem gospodarstvu (mimogrede: kolikor se megleno spominjam iz otroških let, ko sem lahko to opazovala, je pred drugo vojno tuji kapital praviloma slovenski jezik upošteval in spoštoval). – Ta praksa je pogosto podprta z nekaterimi izjavami o jeziku, ki jih je slišati celo med izobraženci različnih panog, že pred leti pa jih je zapisal eden od odgovarjavcev na anketi o jeziku, objavljeno v *Sodobnosti* leta 1977: namreč, da je slovenski jezik v trenutku, ko je bil z zmago NOB priznan in v Sloveniji in tedanji SFRJ tudi ustavno uveljavljen kot uradni jezik in jezik slovenske javnosti, dosegel nekakšno najvišjo točko v svojem položaju in razvoju, odtlej pa da se bo njegova vloga v sivini vsakdanjika zmanjšala,

še posebej ker ob združevanju ljudstev narodnost v prihodnje ne bo imela tistega pomena, kakršnega je imela v 19. stoletju! Takrat se z navedenim stališčem nisem strinjala, in še danes mi je žal, da nisem polemično odgovorila. Seveda so bila takšna premišljevanja v minulem sistemu podleganje pritiskom znotraj SFRJ in nekakšna tolažeča utvara, da bo na tem svetu, ki postaja s civilizacijo čedalje manjši, kmalu povsem nepomembno, od kod si, saj bomo vendar vsi državljani sveta. (Zanimivo je, da slovenska sprejemljivost za takšne ideje izvira že iz prejšnjega stoletja, ko je Matija Majar-Ziljski sanjal o skupnem slovanskem jeziku; podobno so pozneje ob ustanovitvi ljubljanske univerze mnogi slovenski ugledni možje, med njimi celo matematik Viktor Plemelj, kljub temu, da je bila samobitnost slovenskega jezika tudi v tedanji evropski jezikoslovni znanosti ugotovljena že v 19. stoletju, razglašali, da slovenščina ni jezik, ampak le *narečje* istega plemena /skupaj s srbo-hrvaščino/, kar naj bi opravičevalo univerzitetna predavanja v srbo-hrvaščini...) – Posredni odgovor takim stališčem smo dali na portoroškem posvetovanju o *slovenščini v javnosti* (Slavistično društvo Slovenije in RKSZDL) leta 1979 z gradivi in pozneje, leta 1983, z zbornikom. Smisel posvetovanja naj bi bil, pojasniti položaj slovenskega jezika v večjezikovni državi, njegovo ustavno nepodrejenost (z izjemo vojske), ozaveščati glede jezikovnih pravic in glede jezikovne rabe. Po posvetovanju se je prizadevanje, ki je bilo z akcijo *Slovenščina v javnosti* pobujeno in zlasti z jezikoslovnega in družboslovnega stališča tudi teoretsko določeno, nadaljevalo z željo, dogovarjati se o okvirjih slovenske jezikovne politike, vendar je bila teža učinkovanja naravnana nekoliko drugače, kakor smo si ta dolgoročni projekt ozaveščanja in pospeševanja jezikovne kulture prvotno zamislili. Seveda ne verjamem, da bi ob vseh pritiskih na slovenski jezik in ob dokumentiranih poskusih, v prihodnji državni ureditvi (kolikor bi (S)FRJ ostala), ustavno degradirati slovenski jezik na stopnjo nekakšnega »manjšinskega« jezika za notranje sporočanje ob za vso državo obvezujočem »občevalnem« srbsko-hrvaškem jeziku, leta 1979 zastavljene cilje sploh lahko dosegli. Na našo srečo opisana razmerja in načrti ob drugačnem razpletu zgodovine danes napolnjujejo le naš (akademski) spomin.

Na vprašanje *Koliko nas (jezik) še določa* pa kaže odgovoriti tudi z nasprotnim vprašanjem: koliko in kako na široko nas je slovenski jezik določal v časih, ko so si izobraženci in duhovniki najprej sami, pozneje skupaj s politiki na eni strani in z zavednimi gospodarji in s širšim zaledjem med bralci knjižnih izdaj z veliko naklado (npr. mohorjevk, izdaj Knezove knjižnice ipd.) zlasti v drugi polovici prejšnjega stoletja prizadevali za polno priznanje slovenskega jezika in njegovo uveljavitev v javnem življenju, saj so prav to razglašali kot pogoj za združitev v sodoben narod. Najprej so si zadali nalogo, svoj, slovenski jezik usposobiti za vse javne priložnosti še v časih, ko je bilo sicer v navadi, da se za višjo rabo uporablja nemščina, ki je polagoma prevzemala v šolski omiki mesto latinščine. Čeprav so po večini uporabljali slovenščino in nemščino diglotično, so narodovi vodniki v neugodnih razmerah zavestno (danes bi rekli *ciljno*) utirali pot v skupno slovensko enojezičnost tudi v šoli in v javnosti, v književnosti in kulturi, ki sta bili najvišja preskuševalca jezikovne zmogljivosti (medtem ko je bila slovenščina v cerkvenem življenju že stoletja uveljavljena). Vedeli so, da jih je jezik, ki ga govorijo, prvi zaznamoval pred celim svetom kot posebno narodno skupnost; po vseh drugih bivanjskih lastnostih bi se nemara še lahko pridružili sosedom. Tudi zaradi teh njihovih prizadevanj in kulture v slovanskem jeziku, ki se je razvila ne nazadnje zaradi njihovega boja in samoumevne samozavesti, zaradi zgodovine, ki je drugačna kot pri drugih narodih, z drugimi vrednotami, zaradi svobode miselnega izraza, ki nam ga ponuja osamosvojitve, ne vidim, zakaj bi nas danes jezik kaj manj določal in

zakaj bi morali prav zdaj podleči pritiskom in zanikati vlogo lastnega jezika v našem življenju. Kar dojeti ne morem, kako je mogoče pojave, ki jih velik del naše razgledane javnosti pojmuje kot negativne in trenutne, videti ne le kot modo, ampak že kar kot usodo in normo, ki naj bi peljala v jezikovno in istovetnostno izgubo. Toda pri tem je treba priznati, da je v novih razmerah, ko bivanjska svoboda slovenskega jezika ni več sanjani ideal, ampak je njegovo bivanje samoumevno, razmeroma težavno določiti novo stanje, ga široko pojasniti, še težje in manj otipljivo pa je razložiti, da sta naše bivanje v lastni državi in kakovost tega bivanja v veliki meri odvisna tudi od izrazne moči naše besede. Zdaj ko ni treba več usmerjati energij v boj za priznanje jezika, ostajajo na voljo moči za poglobitev izrazne kulture nasploh in posebej v javnosti. Treba pa bo tudi dovolj široko pojasniti vlogo slovenskega jezika v našem (javnem) življenju in osnovna pravila njegove rabe vsem, ki to življenje oblikujejo. Jezik svojega pomena v življenju slovenskega naroda ni izgubil, s spremenjenim položajem pa je tudi za jezikovno (kulturno) ustvarjalnost dosežena nova svoboda.

V temle odgovoru sem želela graditi svojo misel predvsem na dejstvih in kvečjemu na osebni presoji podatkov: vendar se je izmuznilo nekaj programskih postulatov, ki izvirajo pač iz učiteljskega položaja in (poklicne) vere v moč (tudi jezikovne) vzgoje, obveščanja, ozaveščanja. Od dejstev sem odbirala tista, ki mi jih študij in izkušnja potrjujeta kot poglobitna, na drugih, ki se mi zdijo manj pomembna in bo o njih še govor, spoznanj nisem gradila. A za potrditev izhodiščne teze o nezmanjšani vlogi slovenskega jezika v našem življenju naj pritegnem še nekaj argumentov iz novejše slovenske zgodovinske izkušnje.

Bežno omenjeni načrti za degradacijo položaja slovenskega jezika v poprejšnji državi so samo potrdilo, da je jezik pri narodih, kakor smo Slovenci, izjemnega pomena za utrditev zavesti; določitev drugorazredne vloge jezika ob skupnem tujem občevalnem jeziku (v Jugoslaviji bi postal ta jezik državni in diplomatski) je najbolj vidno in na drugi strani tudi najgloblje znamenje narodove podreditve. Zato smo si v preteklosti toliko prizadevali za polno udejanjanje pravic, ki jih je dajala jeziku ustava iz leta 1974; ta namreč jezikov ni podrejala. Slovenska izkušnja tudi iz nedavne preteklosti to potrjuje. Ko je Italija po prvi svetovni vojni za nagrado za sodelovanje z zmagovito antanto dobila Trst in zahodne slovenske pokrajine (do Postojne, Idrije, Ilirske Bistrice itd.) in Istro ter del Dalmacije, je bilo razglašeno, da je Avstrija te dežele v dolgi zgodovini slavizirala, čeprav so bile poprej (namreč še za rimskega imperija //) romanske. Zato je nova oblast najprej skušala kar na silo povrniti novo pridobljenemu ozemlju italijanski značaj. Kako so to napravili? Žrtev okupatorjevih posegov je postal najprej jezik, in to najprej v svoji vlogi kazalca in potrjevalca identitete. Poitalijančili (pravopisno ali oblikovno) oziroma prevedli so najprej *zemljepisna in osebna imena in priimke*. Potem so pretrgali njegov javni razvoj v prostoru, kjer so do tedaj razen v Beneški Sloveniji z vsemi javnimi institucijami, književnostjo, kulturo prispevali k razvoju slovenske javne besede, imeli osnovne in srednje šole, časopise, razvito društveno življenje. Jezik javnega sporočanja in uradnega poslovanja je postala italijanščina. Slovence, ki so se potegovali za svoj jezik, so ovirali in jih kaznovali. Tedaj so se mnogi izselili. Skupaj z drugimi pritiski na delovno in politično obstojanje slovenskega prebivalstva so bili tako tudi pritiski na jezik takratno italijansko orožje *tihega etničnega čiščenja*. Po drugi vojni Slovenci v Italiji še do danes nimajo zagotovljene polne svobode za rabo svojega jezika, čeprav so si lahko s težavami imena popravili; zemljepisna imena (s krajevnimi napisi) pa so izjemoma dvojezična. (Nekaj podobnega, čeprav v malem, si je že med obema vojnama, še bolj pa po drugi vojni privoščila tudi hrvaška

katoliška cerkev v Razkrižju. Ker spada Razkrižje pod zagrebško nadškofijo, so si tam vsaj od leta 1936 prizadevali Razkrižje in sosednje vasi pridobiti za Zagreb tudi v upravnem pogledu. Kako so to delali? Podobno kot Italijani. Kakor so na primer l. 1933 v Beneški Sloveniji prepovedali v cerkvi celo slovensko pridigo, pravico, ki je je bilo slovensko prebivalstvo deležno od sprejema krščanstva, je bil v Razkrižju zapovedan štokavski kajižni jezik, ki ga prebivalci niso razumeli. Z nadškofovim dekretom je bilo l. 1938 v Strigovi, kakor je spadalo Razkrižje, v cerkvi prepovedano celo petje slovenskih pesmi... In kakor so Italijani zapisovali slovenska imena po svoje, da bi dokazali tudi z jezikom svojo pravico nad slovenskimi kraji, je v Razkrižju župnik Slovence zapisoval v krstne knjige v hrvaškem prevodu (kakor *Jožef Josip*), da bi jih lahko razglašal za Hrvate; zapisa v slovenske matične knjige preprosto ni upošteval. Zadeva kljub večdesetletnim prošnjam, protestom, zahtevam prebivalstva še ni urejena.) – Podobni pritiski prek jezika so iz predvojnega časa znani tudi iz avstrijske Koroške. Z različno intenzivnostjo so se stopnjevali l. 1941 na vsem ozemlju Dravske banovine, ki je bilo po razpadu stare Jugoslavije okupirano. Zato je razumljivo, da je bila svoboda slovenskega jezika razglašana med prvimi cilji osvobodilnega boja; te cilje so že med bojem udejanjali z mestoma kar zgledno skrbjo za jezikovno raven raznovrstnih besedil, pa tudi s slovensko šolo v krajih, kjer je več kot dvajset let sploh ni bilo. Med vojno so za potrebe šole med NOB celo izdali skrajšani pravopis in slovnico. Ta šola je imela poseben pomen v Slovenski Benečiji, ki je pripadla Italiji že 1866, in kjer slovenske šole sploh niso poznali. Teh nekaj bolj ali manj znanih dejstev sem izbrala za podkrepitev spoznanj o deležu jezika v našem življenju.

Spričo nakazanih izkušenj je razumljivo, da se je sčasoma razvila posebna vrsta občutljivosti za jezik, zlasti kadar je šlo za pritiske od zunaj. Zmeraj, kadar je bil obstoj naroda in z njim jezika v dejanski ali namišljeni nevarnosti, se je zgodilo, da so vsaj posamezniki pokazali ali širša javnost svoja razmerja javno utemeljevali. Zanimivo je, kako je jezikoslovec Anton Breznik, ki je med obema vojaama med prvimi utemeljeval slovensko jezikovno samobitnost, s študijo *jezika časnikarjev in pripovednikov* (Dis 1933, 1934) pokazal na jasno naravnano jezikovno slovenske publicistike in književnosti zoper nasilno *slovanjenje* jezika: nepotrebne sposojene besede, ki so jih sprejemali v jezik pod vplivom idej o možnem zblizanju z južnoslovenskimi brati, je jezik sčasoma izvrgel, ohranil je le tiste izraze, ki so se ujemali s slovenskim jezikovnim ustrojem. Z opozorilom na zanimiv jezikovni pojav, ki je doživel svojo teoretsko utemeljitev v svetovnem družboslovnem jezikoslovju šele v petdesetih letih (Nobeno v drug jezik vcepljeno jezikovno znamenje se v novem okolju ne obdrži, če sestav tega drugega jezika vdora ne dovoljuje), se je Breznik kot jezikoslovec ponovno udeležil razprav o slovenskem vprašanju; té je leto poprej z esejem *Kulturni problem slovensta* (1932) dvignil na novo kulturno in politično raven Josip Vidmar. Breznikove ugotovitve so bile vodilo merilom za presojo dobrega besedila; odprto vprašanje ostaja do danes raba mednarodnih tujk, ki je zmeraj osebne izbire, četudi se tudi tu kaže na najvišji ravni težnja po slovenskem besedišču, tujka je uporabljena le v primeru, če se na splošno ne prevaja.

Toda poleg odzivanja pišočih in drugih javnih delavcev in jezikoslovcev, se na jezik od nekdanj odzivajo vsi, ki čutijo, da se morajo postaviti jeziku »v bran«. Prav to občutje »dolžnosti« je zanimivo potrdilo o načelnih razmerjih Slovencev do svojega jezika, zavesti o njegovem pomenu v slovenskem narodovem življenju – in je izhodišče za različna udejanjanja te zavesti: od resne jezikovne kulture s tehtanjem primernosti jezikovnega izraza do malih »pogromov«, ki jih vodita kak jezikovni predsodek in čustvo. Vrednostna izhodišča so nastala v desetletjih bojev za priznanje

in da moramo za ta naš slovenski jezik nekaj storiti kliče marsikdo, ki sam dobro knjižnega jezika ne obvlada, predvsem pa je pomanjkljiva njegova predstava o jezikovnem funkcioniranju v sporočanju. Spričo povedanega je razumljivo, da se danes ob (slovenskem) knjižnem jeziku srečuje več vidikov. V prvo skupino štejem tistega, ki današnje stanje ocenjuje z nespremenjenimi merili iz polpreteklega izročila (posebej tistimi, ki jih postavlja programski jezikovni *purizem*), in oni, ki pojmuje slovenski (knjižni) jezik z današnjih izhodišč in upošteva novo veljavo najvišjega, prvega državnega in državnškega izrazila, jezika uprave, uradovanja, poslovanja, medijev, gospodarstva, kulture, znanosti, šole in športa izrazila, ki funkcionira v govorni in pisni podobi. Čeprav se zdi, da sta si našeta vidika nasprotna, je obema skupna zavest o potrebi kulturi jezika. Nasproti temu postavljam nezanimanje za pomen slovenskega jezika, trmasto vztrajanje pri govorni in pisni jezikovni nekulturi; v to izrazno in pojmovno praznino zlahka vdira prevlečevanje tujega.

Na tem mestu naj za podporo svojim stališčem ponovno spomnim, da je slovenski jezik dragocena in bogata dediščina, ki so jo rodovi drug za drugim dobro upravljali: povečevali so jo, širili z zgodovinskim razvojem področja njene rabe, jo razvijali v skladu z izraznimi potrebami, navadami in aktualnimi možnostmi vsake dobe. To velja tudi za rodove druge polovice našega stoletja, ko je slovenski jezik dosegel tako raznovrsten obseg v institucionalnem življenju naroda, kakršnega v preteklosti še ni imel. Odprti so novi govorni položaji za rabo na najvišji državniški ravni, v desetletjih se je razvil v jezik sodobne znanosti in teorije, medtem ko se umetnost sklenjeno razvija že od prejšnjega stoletja, razvili so se mediji. Jezikovna norma je z enojezičnim slovarjem knjižnega jezika kodificirana, kakor ni bila še nikoli. Tudi z drugimi temeljnimi jezikovnimi priročniki in raziskovanjem je ustvarjena možnost za poglobljeno razumevanje.

Zaskrbljenost za slabo usodo slovenskega jezika v samostojni Sloveniji je treba zato pripisati predvsem vidnim pojavom, ki zadnje čase z napisi tujih firm, s tujimi reklamami za tuje izdelke tako tujcem kakor nam samim pripovedujejo, da postajamo nekakšna provinca brez lastne identitete. Vloga napisa kot znaka, ki nima samo obvestilnega, ampak prav tako simbolni pomen, kakor da ni v zavesti določene plasti našega sodobnega življenja ali posameznikov. Na pojav smo opozarjali z vsemi sredstvi prepričevanja že vsaj dve desetletji, kar se je slovensko gospodarstvo začelo odpirati svetu, in mislim, da bi do njega v takem obsegu ne prišlo, če bi krajevne oblasti dojele, da je okolje določeno ne le z oblikovanostjo vidnih sporočil, z urejenostjo življenja, ampak tudi z jezikom teh sporočil, in bi izdelale predpise in skrbale za izvajanje. Ker pa o taki ravni krajevne oblasti tudi v Ljubljani – drugod ni bolje – lahko le sanjamo, nam tuji napisi kažejo, kako je v novih razmerah pod pritiski na jezik klonila plast sodobne slovenske gospodarske avantgarde, ki v prizadevanjih za dobiček z zanemarjanjem vloge jezikovnih sporočil v slovenskem jeziku podlega sodobnim pritiskom na slovenski jezik in s tem sama zmanjšuje njegovo vlogo. Pojav je podoben onesnaževanju okolja pri proizvodnji z nečisto tehnologijo in tudi škoda bi utegnila postati podobno nepopravljiva, čeprav – poreče bralec – naj bi šlo samo za vidna sporočila.

Videti je, da je popuščanje pritiskom in dvom v veljavo lastnega jezika (tudi prepričanost v njegovo neveljavo) posledica delovanja pritiskov, ki jih imenujem *globalne*, saj stalno delujejo na naš prostor, posebej na manjšine, v preteklosti pa, zlasti med drugo vojno, pa jim je bil cilj, odstraniti slovenski jezik in razdeliti ozemlje. Zadevali so ponavadi vsa področja življenja. Pritiski po vojni so bili drugačni: četudi so med vojno kar celo leto (1944–1945) v Sloveniji v NOB poveljevali po slovensko, je bil že pred koncem vojne v skupni vojski jezik poveljevanja spet za

vso državo srbo-hrvaški, kar je slovenskemu vojaku nehote vcepilo napačno predstavo o srbo-hrvaščini kot državnem jeziku. Kljub temu je bil namreč položaj slovenščine v novi (*socialistični*) republiki Sloveniji ugodnejši kot pred vojno, saj je postal šeasoma do zadnje ustave v Sloveniji (z italijanščino in madžarščino kot jezikoma avtohtonih manjšin) edini razglašeni uradni jezik te republike, enakopraven nekaterim drugim, podobno priznanim jezikom v državi. Vendar v mnogojezikovni Jugoslaviji pravni papirji, kot je bila ustava, še niso pomenili konca pritiskov; potihem so ti delovali v različnih smereh, predvsem na posameznega državljana in občana. Pritiske je bilo čutiti v boju številčno najmočnejšega jezika za prevlado in za prestiž – in za zavest (preprostega) občana! Posledica tega je bila in deloma še zmeraj je nekakšna negotovost glede lastnih jezikovnih pravic in možnosti, kar na drugi strani podpira pri marsikom slaba jezikovna kultura v knjižnem jeziku in velik izrazni primanjkljaj. To zbuja vtis »ogroženosti« jezika, ki da se bo v »nemaščini« izgubil. Izjemen pritisk pa je potekal tudi tiho, tako, da ga je bilo težko prepoznati, na eni strani prek parol o *bratstvu in enotnosti*, prek izenačevanja navadne narodne identitete z militantnim nacionalizmom, ki se je zaradi zgodovinske hipoteke in kot odgovor na represijo rojeval v različnih delih Jugoslavije, a ga niso nikjer identificirali s specifikom njegovega nastanka, ki je bila v vsakem okolju drugačna. Za destabilizacijo zavesti so izrabljali tudi tako imenovane *mešane* zakone, v življenju povsem normalen pojav, ki pa naj bi bil pri nas vsaj nekaterim sredstvo za nekakšno dolgoročno taljenje identitete in morebitno tiho preobrazbo v novo jugoslovansko nacijo, v kateri bi Slovenci seveda morali žrtvovati svojo narodno istovetnost. Zato so posebej ob ljudskem štetju 1981, kakor se spominjam, tako zelo omalovaževali postavko narodne pripadnosti in v navodilih popisovalcem enačili (!) najožjo krajevno pripadnost (npr. *Šiškar*), če je posameznik tako hotel, s pripadnostjo Slovenec ter pospeševali izrekanje za tako imenovane *Jugoslovane*. – Med javne pritiske sodijo tudi poskusi s skupnimi jedri, ki pa jih je slovenska strokovna in kulturna javnost spregledala in odvrnila njihovo ost. – Vsi ti pritiski, ki naj bi učinkovali predvsem na zavest *posameznika*, so delovali hkrati in so po eni strani marsikoga begali in ovirali pri utrjevanju jasnega pogleda na svoj položaj in prihodnost, na drugi strani pa so povzročali tudi dvig zavesti in spodbujali k (mestoma tudi skrajnostnemu) odporu do teh pojavov.

Cemu je potrebno to navajati? Preprosto zato, ker nam že teh nekaj bežnih podatkov pomaga pojasniti, zakaj prihaja včasih do zanemarjanja jezikovne, čeprav je neogibni del splošne javne kulture. Posledica vdaje pred zunanji pritiski so *notranji pritiski*. Mednje štejem prepričano ponavljanje stereotipov o *provincializmu slovenskega* in o potrebi po občočloveških vrednotah, že omenjenem *državljanstvu sveta*, ki da je v sodobnem svetu nad ubogo, v našem primeru mnogi danes mislijo, da – »premajhno« narodno identiteto. Kakor v preteklem stoletju sanje ilircev ali Majarjeva želja po vseslovanskem jeziku učinkujejo tudi danes največ na mlajši rod, ki v šoli desetletja – razen izjemoma in odvisno od samostojnosti učiteljev – ni bil deležen *narodne vzgoje*. Namesto nje je vse do zadnjih osemnajst let strašil med šolskimi smotri prazni *socialistični patriotizem*, brez vzgoje o *narodnih rečeh*. Ko se nam je le-to posrečilo vrniti med smotre, je bilo prepozno, največ zaradi učiteljev, ki jih niso upoštevali. Na drugi strani pa kakor drugod na mladino učinkuje zabavna sfera, pretežno v tujem jeziku, vendar zaradi naših posebnih razmer in ne nazadnje na splošno manj v urbano zabavo naravnane narodnega značaja v še veliko večjem obsegu kakor drugod. Tuji jezik (srbo-hrvaški, angleški) je v tej sferi prevladal in vplival na emocije ter se utrdil v novi prestižnosti. To bi ne bilo nič hudega, če ne bi o tem slovenski jezik prav v tej sferi izgubljal na veljavi in izrazni

moči, pri tem pa je domače *tujstvo* vendarle le slab posnetek in ostane dvakratno tujstvo, za nas in za izposojeni jezik. – Slovenski jezik pa je tudi v šoli zapostavljen na različne načine. Po prvi svetovni vojni je ostal pouk slovenskega knjižnega jezika – in šola kot javna družbena ustanova – posreduje predvsem to jezikovno zvrst – na stopnji srednje šole. Na ljubljanski univerzi za uvedbo sodobnega in poglobljenega študija knjižnega jezika, kakor so to poznali v Zagrebu in Beogradu, niso imeli denarja, do prave veljave si je stroka utrjevala svoje mesto šele po vojni, v programu intenzivnejše od začetka šestdesetih let. V tem času je pri učiteljih slovenščine zlasti v srednji šoli praviloma prevladalo zanimanje za književnost. Jezikovni pouk še danes ni na optimalni ravni; in to ne ker bi manjkalo učbenikov – več jih je kot kadar koli, ampak ker je jezikovni pouk od nekdanj od učitelja zahteval jezikovno mišljenje, a ga ta tudi na univerzi ne more nadoknaditi, če mu osnov ne privzgojijo poprej, je ta pouk na srednji stopnji po večini verbalističen. Ker je šolstvo desetletja delovalo brez resnega nadzora in ker se kljub opozorilom učitelji niso zavedali dolgoročnih posledic primanjkljaja v jezikovni vzgoji, so prejeli mlajši rodovi desetletja premalo informacij o svojem jeziku, o njegovem ustroju in jim tudi niso privzgojili govorne in pisne besedilne kulture. To se seveda našemu javnemu življenju že kar pozna.

V goščavi takih razmer, pritiskov in različnih odgovorov nanje, bivanjskih dvomov in bivanjske samozavesti ob vsaj delno pomanjkljivi jezikovni kulturi ni čudno, če se pojavlja skrb za usodo jezika v razmerah, ki si jih do kar največje mere doslej določamo sami. In si tudi sami utrjujemo v negotovosti.

Kako to počenjamo, naj pokažem na nekaj zgledih: *Že dolgo časa presenečena poslušam, kako v različnih krogih slovenskega življenja ponavljajo v odgovor čuden obrazec: Saj ni vse jezik...* Kot nekakšno dopolnilo mojemu poudarjanju pomena jezika za slovensko identiteto, in to ne le navzven, ampak predvsem za našo notranjo zavest. *Saj ni samo jezik...* (kakor da bi kdo rekel, da je *samo jezik*, ki naj bi določal narod). Takle ugovor pa je slišati tudi ob poudarjanju vloge jezika v sporočanju nasploh. Študentje igralskega in režijskega so mi v sedemdesetih letih govorili, da jezik, da beseda v gledališču pač ni edino ali morda celo najpoglavitejše izrazilo. Župančič je v začetku našega stoletja menil drugače in najbrž je gledališče brez besede vendarle kakor *gluha loza* medčloveške stiske; a to je že novo vprašanje za novo razpravo. – Za pomen jezika v vzpostavitvi sodobne narodne skupnosti je šlo, ko je prišel zgodovinar; ta je zmeraj, kadar sem poudarjala pomen boja za jezik za narodov razvoj in kulturo, prav tako odbrusil: *Ni bil samo jezik!* – in razprava je že krenila v drugo smer, vloga jezika je bila marginalizirana, čeprav mi je šlo samo za priznanje te vloge za združitev Slovencev v narod. Zgodovinar je upošteval splošno shemo, ni spoznal slovenskih zgodovinskih in razvojnih posebnosti in jim ni prilagodil teorije. *Ni bil samo jezik!* – Tretji je bil sociolog; ta je govoril, da pri slovenskih zamejnih jezikovno vprašanje za obstoj manjšine sploh ni najbolj poglavito, poglejmo vendar Irce, ki da po večini ne govorijo irsko, a se čutijo Irce! Kako neverjetno je, da v ustaljenem slovenskem razpravnem obrazcu, ki mu pravim. *saj, saj...* ampak, to je zmeraj zadržano priznanje in obenem zavračanje sogovornika, navadno poiščejo neprimerljive argumente. Ko gre za naš položaj, kaj bomo z Irce! Irška zavest se je pač oblikovala v zgodovinskih dogodkih in spominu, ki je pomenljivo drugačen od slovenskega. Neustrezno spodbijanje te vrste skriva v sebi kal čudno negativnih pritiskov. In tako tudi zato, ker jezik v nekem pojmovanju spada v kategorijo nacionalističnih atributov (!), danes skorajda nimamo sistematičnega raziskovanja vloge slovenskega jezika in njegovega funkcioniranja v posebnih položajih manjšinskega jezika, nimamo notranje manjšinske jezikovne politike,

kakor da ne bi vedeli, ali pri Slovencih zunaj slovenske države zares hočemo ustvariti položaje, v katerih se slovenski jezik ne bo le ohranil, ampak tudi razvijal in bogatil. Tudi sociolog sprejema za ocenjevanje našega razvoja merila, ki so bila izdelana na podlagi tuje izkušnje.

Vsa tri opisana stališča, tako na videz utemeljeno gledanje igralcev, saj ustvarjajo čar gledališča tudi nejezikovna sporočila gibov, scene, glasbe, kakor gledišči zgodovinarja in sociologa, pomenijo v določenem smislu zmanjševanje vloge in pomena jezika v posameznih bivanjskih položajih ali njegovega pomena za jezikovno zavest. Poudarjanje predvsem nejezikovnega gledališča kot možnosti za mednarodno gledališko povezovanje je lahko odsev posebne vrste frustracije v pogledih na lasten jezik, nemoči, premagati jezikovno zaporo z danes običajnimi sredstvi. Strokovnjaka, zgodovinar in sociolog, postavljata dogajanje v zvezi s slovenskim jezikom in sam jezik na rob siceršnje pozornosti, tako pojmovanje pa seveda vsaj na videz zmanjšuje dejanski pomen jezika v očeh stroke in družbe. Na videz, kajti pri tem ni z jezikom v slovenskem svetu nič narobe, narobe je le z gledišči nekaterih strok, ki pa so vredna omembe, ker utegnejo ob drugih neustreznih dejavnikih vplivati ne le na narodno, ampak predvsem na slovensko bivanjsko zavest in na prihodnje jezikovne navade.

Vsi trije našeti zgledi so seveda samo simbolični: pridružiti bi jim bilo mogoče še številne druge panoge, pri katerih je slovenski izraz docela odvisen od znanja, ki so si ga strokovnjaki pridobili v srednji šoli. Poznejšega, specializiranega učenja strokovne izrazne prakse ni več niti na pravu, kjer je od dobre ali slabe sestave zakonskih besedil odvisno življenje: ni ga na ekonomiji, kjer ob učenih spoznanjih makro- in mikroekonomike kultura notranjega in zunanjega poslovanja podjetij ni zadosti pomembna, in še marsikje ne. A že v srednji šoli je jezikovna vzgoja kljub dogovoru, da mora zaobseči vsaj polovico za predmet slovenski jezik odmerjenega časa, v najboljšem primeru zvedena na slabih trideset odstotkov učnega časa. Pogledi na slovenski jezik in jezikovno znanje se potemtakem oblikujejo v osnovni šoli in pri večini ostajajo na tej ravni ali utonejo v pozabo. Učitelji slovenščine se kljub intenzivnim prizadevanjem stroke ne zavedajo pomena neposrednega jezikovnega pouka, če pa ga že izvajajo, je to vse premalo živo in privlačno informiranje o življenju jezika ob zapletenih dejstvih jezikovnega delovanja. V takih razmerah prihaja do mnogih napačnih sklepanj, stvari pa se ne premaknejo. Nad slabim jezikovnim znanjem namreč tarnajo tudi tisti, ki predpisane jezikovne vzgoje ne izvajajo – in ob takšnih okoliščinah je kaj lahko površno sklepati, *da jezik za našo narodovo življenje nima več pomena kakor nekoč.*

Pa ni tako. Zdi se le, da je dozorel čas, ko bo potrebno ponovno razložiti stališča in pojasniti današnji položaj in današnje rabo slovenskega kulturnega izraza. Ko nekateri pripovedujejo, kako živ je bil nekoč jezik, kako je danes okoren in tog in menda mrtev, mi prihaja na misel Cankarjeva kritika izdaje Trdinovih spisov. V njej je zanimivo občudovanje Trdinovega pisanja, ugotovitev, da tako ne zna nihče več pisati, a tudi trdno prepričanje, da tako kakor Trdina v svojem času on sam ne bi mogel več pisati. Spoznal je, da sta se v novih izkušnjah in v nekajdesetletnem razvoju spremenila način mišljenja in njegov izraz in da je v vsaki dobi legitimen izraz, ki ga doba ponuja. V tem trenutku razcveta rabe slovenskega (knjižnega) jezika v novi svobodi bi bilo tudi hudo narobe, če bi pri oceni jezikovnega položaja nekatere neustreznosti in pomanjkljivosti posploševali in bi pozabili na vse velike dosežke ter tako ustvarjali javno mnenje, ki ne bi znalo videti prevladujoče izrazne kulture in jezikovne gibčnosti, ampak bi se zadovoljilo z uničujočo – in napačno sodbo neke izmišljene jezikovne stiske slovenskega jezika. Naj pri

tem opozorim, da idealnega in splošno enotnega jezika ni; udejanja ga vsakdo sam, po svojem znanju, nadarjenosti, širini in globini svoje misli, moči svojega čustva. Okvirna pravila igre so dana z jezikovno normo, in če jo krši in ali preseče, je njegovo sporočilo uspešno le, če ogovorjeno poslušalstvo ali braštvo lahko razbere smisel, ki ga je govorec ali pisec pomagal oblikovati s prestopkom. Nekaterih jezikovnih pravil pa tako ali tako ni mogoče prekršiti, ker bi si s tem zapravili razumevanje besedila.

Kaj sem hotela z vsem tem povedati? Da moramo v zvezi s slovenskim jezikom o mnogočem razpravljati. Najprej o novem bivanjskem položaju, potem ko je bila dosežena vsa svoboda njegove rabe v našem narodnem prostoru (pri tem, ko boj zanj v zamejstvu še vedno poteka). – Na široko je treba pojasnjevati razmerja do norme: podstava današnjih meril za ocenjevanje knjižnojezikovne ravni je opis jezika, analiza rabe v besedilih, ki se razvija v skladu z razvojem jezikoslovne misli (ta danes ob klasičnih smereh videnja poudarja udejanjanje jezika v besedilih in pomen pragmatičnega okvira za razumevanje in sprejemanje besedil). Puristična represija in njena antipuristična sestra permisija sta danes preteklost, četudi sta obe nekoč oživili zanimanje za jezik in za poglobljeno preverjanje razlogov za prepoved ali »dovoljenje« rabe. V tem okviru bi kazalo v nekaterih okolišjih tudi pojasniti nesmisel vprašanja, s katerim se mnogi obračajo na jezikoslovce: *Povej, je ta ali ta beseda že dovoljena?* Jezik je skupni dogovor, in tu ni policajev; dogovor navadno spoštujemo. – V tretji sklop današnjih nalog pa spada omejitev liberalizacije tujčevanja. S tem ne mislim vsake tujke, saj glede tega še danes stoji Prešernova svobodnost v rabi kulturne tujke; mislim predvsem na imena, ki nas označujejo – tuja bi smela biti izjema. Postavlja pa se vprašanje jezika notranjega poslovanja v podjetjih. Slovensčina bi morala biti samoumevna, če je treba, določena s predpisi; tuji jezik, tudi angleščina le izjema, in še to v omejenem obsegu, tudi če je lastnik kapitala tujec. – Posebno vprašanje, ki pa ga samo omenjam, je vprašanje navzočnosti slovenščine na mednarodnih znanstvenih srečanjih pri nas in v publikacijah takih srečanj.

Kaj potemtakem storiti? Predvsem je treba prenehati dvomiti o slovenskem jeziku zaradi bivanjske maloštevilnosti Slovencev (kakor da bi to poprej oviralo naše razsvetljene moze pri njihovem utemeljevanju slovenske samobitnosti). Potem je treba nehati sejeti nezaupanje v moč jezika, ne da bi ga zares poznali. Težka naloga bo uravnoteženje skrajnostnih pogledov na kulturo jezika, pogleda, ujetega v puristično prepoved, in drugega, ki ga prepoved in zapoved ne zanimata in mu je kultura slovenskega sporazumevanja deveta skrb. Tudi od tega, koliko se bo posrečilo urediti nakazana vprašanja, voditi smotrno jezikovno politiko in doseči, da bo raba jezika samoumevna v vseh javnih položajih. In da bo tudi navzven znamenje naše ga spoštovanja samih sebe.